

Kristina Štrkalj Despot
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
kdespot@ihjj.hr

ZNAČENJE I UPORABA SUPROTHNOGA VEZNIKA DA U STAROHRVATSKIM TEKSTOVIMA

U radu se analizira značenje i uporaba adverbativnoga parataktičkoga veznika *da* u pjesničkim i proznim tekstovima na starohrvatskom jeziku od sredine XIV. do prve polovine XVI. stoljeća, uglavnom čakavske osnovice. Usporedbom njegovih značenja i uporaba u starijim i mlađim starohrvatskim tekstovima, te usporedbom s nekim tekstovima iz druge polovine XVI. i početka XVII. stoljeća, rekonstruira se razvoj od vrlo frekventne uporabe i širokoga značenja toga veznika k semantičkomu sužavanju i reduciranju uporabe do potpunoga nestanka iz uporabe. Taj je veznik u starijim tekstovima (npr. iz *Petrisova zbornika*, 1468.) bio veoma frekventan jer je imao vrlo široko značenje suprotstavljanja: njime se izražavalo značenje kontrasta u širem smislu (sinonimno s *a*), ali i dopusnosti (sinonimno s *ali*) te korekture (sinonimno s *nere*, *ner* i *na*), pa se i rabio mnogo češće od veznika *ali* i *nere/nego*. U mlađim tekstovima (npr. iz *Lulićeva zbornika* s početka XVII. stoljeća) vezniku *da* značenje je suženo na gotovo isključivo dopusno, a korekturno značenje izražavalo se suprotnim veznikom *nere/nego* (i inačicama), koji je bio *specijaliziran* za korekturno značenje, za razliku od veznika *da*.

1. Uvod

Iznimno frekventna upotreba pojedinih veznika (osobito veznika *i*) i njihovo vrlo široko značenje jezična je (*i* stilska) dominantna karakteristika najstarijih hrvatskih tekstova (*a* i najstarijih tekstova drugih indoeuropskih jezika), koja se u literaturi često naziva srednjovjekovnim polisindetonom. Na proučenome proznom korpusu (Štrkalj Despot 2007a) utvrdili smo da je najčešće vezno sredstvo u starohrvatskom jeziku veznik i intenzifikator *i*, čija je frekventnost, osobito u proznim tekstovima, uočli-

va i pri površnu uvidu i naziva se *und-und* stilom. Osim veznika *i*, u starohrvatskim je tekstovima osobito čest i relativizator *ki*.¹ Osim sastavnih rečenica (s veznikom *i*) i relativnih (s relativizatorom *ki*), jedan je od najčešćih tipova slaganja rečenica njihovo koordinirano sindetsko kontrastiranje, ponajčešće veznikom *a*.² No suprotni veznik *a* ne dominira proučenim starohrvatskim tekstovima kao veznik i intenzifikator *i* i oblici relativizatora *ki*. Naime, osim najčešćega suprotnoga veznika *a*³, u korpusu je vrlo frekventan i suprotni veznik *da*. Njegova je potvrđenost znatna u svim proučenim starohrvatskim tekstovima, a širina njegovih značenja vrlo je slična onoj veznika *a*.⁴

Pitanje koje je potaknulo ovo istraživanje jest: zašto je i kako suprotni veznik *da*, iznimno frekventan i u staroj čakavštini i u staroj (dubrovačkoj) štokavštini (v. Zima 1887:134), postupno reducirao svoja značenja i uporabu, i u konačnici potpuno nestao iz uporabe?⁵

2. Okviri istraživanja

O značenjima veznika *da* i rečenicama s tim veznikom napisano je dosad nekoliko vrijednih rasprava. P. Budmani u Akademijinu rječniku s.v.

¹ U Štrkalj Despot 2007a i Štrkalj Despot 2007b potvrđeno je kako je departicipijalizacijom participia u 15./16. stoljeću frekventnost relativnih rečenica izrazito povećana, ali se odnos relacije izražavao gotovo isključivo relativizatorom *ki*. 'Novovjekovna' težnja za razbijanjem srednjovjekovne unificirane upotrebe veznih sredstava i želje za stilskim variranjem vjerojatno je jedan od razloga što se odnos relacije počeo izražavati i relativizatorom *što*.

² Konjunkcija, kontraunkcija i relacija primarni su načini strukturiranja misli jer izražavaju elementarne misaone procese, pa su vjerojatno stoga upravo ta tri načina ujedno i primarni načini za strukturiranje rečenica u našem korpusu, a odnos bi frekventnosti vjerojatno bio vrlo sličan i u suvremenom jezičnom korpusu. No frekventnost pojedinih veznika bila bi zasigurno manja.

³ Njime je koordinirano više od polovice svih suprotnih struktura u Tundal-Petr i Tundal-Lul, a u Vartal čak 66% struktura.

⁴ Njime je npr. povezano 40% suprotnih rečeničnih struktura u Tundal-Petr (v. priloženu tablicu).

⁵ Suprotni veznik *da* potvrđen je i u staroruskim spomenicima, ali tijekom povijesti nije nestao iz uporabe, nego se u tom značenju i danas rabi. »В древнерусских (и старорусских) памятниках встречаются сложные предложения с союзом *да*, выражающие противительные отношения. Союз *да*, в противительном значении близкий к союзу *но*, имеет однако оттенок присоединения. (...) Противительная функция союза *да*, близкая к значению противительных союзов *но*, *однако*, в дальнейшем закрепляется в русском языке и сохраняется до наших дней.« (Стеценко 1972:183). Adverzativno je značenje toga veznika poznato u svim južnoslavenskim i istočnoslavenskim jezicima, a u zapadnoslavenskim je veznik *da* uopće vrlo rijedak (v. Maretić 1887:132–134).

da opširno je i detaljno popisao i opisao sva značenja i uporabe toga veznika u korpusu toga rječnika. Navedene su i mnoge potvrde njegova adverzativnoga značenja (značenje D. 1. *autem, sed, tamen, quin etiam*), gdje se navodi da »veže riječi ili rečenice koje su među sobom samostalne te da ističe da u drugoj riječi ili rečenici ima prema prvoj nešto više ili mañe suprotno, ili samo drukčije, osobito.« — Za to se značenje navodi da »dolazi od prvijeh vremena, no se gubi već prošloga vijeka, osim rijetkih slučajaja. (...) Duže se uzdržalo u zapadnoj strani našega naroda a osobito kod čakavaca u kojih i u starija vremena češće dolazi. Između rječnika dolazi u Vrančićevu (*ast, sedem, sedenim, tamen, vero, verum*), u Mikaljinu (*nego, a, ali, ma, sed, at, autem, at vero, verum enimvero, caeterum*), u Bellinu (*ma, ast*), u Bjelostjenčevu (*a, ali, nego, nu, ma, manu, ast, sin, vero, verum, sed, caeterum; verum enim vero; da pače, quin imo, imo vero*), u Daničićevu (*a, nego, ali, verum*).« Pod tim »rijetkim slučajajima« u kojima se suprotno značenje zadržalo do danas navode se primjeri kad se u prvoj rečenici pokazuje »vrijeme onomu što u drugoj biva, a koji dolaze kod čakavaca i u naše vrijeme«. No u takvim primjerima veznik *da* nije suprotan veznik (nije čak ni parataktički veznik), nego je hipotaktički veznik vremenskih rečenica (točnije vremenskih relativnih rečenica).⁶ Dakle, suprotni je koordinirani veznik *da* ipak nestao iz uporabe u 18. stoljeću, i nije činjenica sustava hrvatskoga standardnoga jezika. I. Pranjković (2008:506–507) u svojem radu o veznikom i nevezničkom *da* u (standardnome) hrvatskome jeziku navodi rijetke potvrde suprotnoga značenja koordiniranoga veznika *da* u jednom tipu nazavisnosloženih rečenica,⁷ te suprotnoga, i to korekturnoga,⁸ značenja upitne čestice *da*. T. Maretić (1887:132–150) proučio je uporabu i sva značenja toga veznika u slavenskim jezicima. A. Musić u svojoj se raspravi bavi pitanjem »kako je konjunkcija *da* od koordinativne (adversativno-

⁶ Npr. *...a to bēše lēto četrtu da bēše Eujenij papa v papstvo obľubľen* (Tundal-Petr 300r), v. Štrkalj Despot 2007a:229.

⁷ »Ima međutim jedan tip nezavisnosloženih rečenica, koje Musić u svojoj raspravi ne spominje, a ne spominju ih uglavnom ni gramatike hrvatskoga standardnoga jezika, u kojima je riječ *da* još uvijek relativno česta u službi konjunktora (tj. veznika nezavisnosloženih rečenica), npr. *Puno je pričao, prijeto, da bi zatim naglo nestao*. Štoviše, *da* je tu u službi svojevrsnoga suprotno-sastavnog veznika, za koju (službu) i Musić tvrdi da je za koordinirano *da* nekad bila tipična. I za takvo bi se *da* međutim moglo ustvrditi da je negdje između konjunktora i subjunktora, sudeći bar prema tome da uza nj obvezatno dolazi kondicional, koji cijelu takvu konstrukciju čini na neki način tipiziranom.« (Pranjković 2008:506).

⁸ »Specifično značenje (blisko značenju suprotnoga *nego*) ima *da* kad se u pitanjima, koja su u pravilu reakcija na kakvu konstataciju (po mišljenju sugovornika po nečemu dvojbenu), i to u pravilu niječno strukturiranu, javlja ispred eksplicitnih upitnih riječi, npr. A. *Nije bilo tako*. B. *Da kako je onda bilo?* A. *On nije tu*. B. *Da gdje je onda*.« (Pranjković 2008:507).

kopulativne) postala subordinativna (konsekutivna, finalna, eksplikativna, deklarativna, hipotetička, koncesivna) konjunkcija« (1900:1). M. Mihačević (2004) u svojoj je raspravi prikazao značenja (funkcije) veznika *da* u hrvatskoglagoljskim tekstovima, usporedio to stanje sa stanjem u (kanonskom) starocrkvenoslavenskom jeziku i u suvremenom hrvatskom jeziku te se osvrnuo na pitanje kategorijalne pripadnosti veznika *da* u pojedinih od tih funkcija i na njegov sintaktički razvoj.

U ovom radu opisat će se sva značenja parataktičkoga adverbzativnoga veznika *da* koja su potvrđena u tekstovima na starohrvatskome jeziku te će se prikazati njegov semantički i sintaktički razvoj. Pitanje etimologije te riječi, koje nije do kraja razriješeno,⁹ ostavit ćemo po strani, a nećemo se baviti ni njezinim ostalim značenjima (dopumbeno, finalno, imperativno, uzročno, posljedično, vremensko, sastavno, pobudno i pojačajno). Sintaktičko-semantički razvoj koji ćemo u radu rekonstruirati, a koji nije u spomenutim raspravama zamijećen, zahvatit će razvoj parataktičkoga suprotnoga veznika *da* — od frekventne uporabe i širokoga značenja adverbzativnosti do nestanka iz uporabe — ali ne i pitanje razvoja toga veznika od koordinativnoga prema subordinativnom, koje su pretpostavili A. Musić 1900 i T. Maretić 1887.¹⁰

Istraživanje smo proveli u nekoliko etapa. U prvoj etapi istraživanja koristili smo se građom i rezultatima istraživanja iz Štrkalj Despot 2007a, u kojem je na trima starohrvatskim inačicama Tundalova ili Dundulova viđenja istražena sintaksa složene rečenice, i to tako da su klasificirane i analizirane sve složene rečenice koje se pojavljuju u tim tekstovima. Tako smo dobili uvid u sve potvrđene primjere suprotne sindetske koordinacije u njima, te odnose zastupljenosti i značenja pojedinih suprotnih ve-

⁹ »Etimolozi se ne slažu o tome jesu li sva značenja te riječi postala od iste riječi ili od više njih, a i oni koji uzimaju jednu riječ kao izvor ne slažu se koja je to riječ. Miklošič je u svojem starocrkvenoslavenskom rječniku iznio pretpostavku da je veznik *da* izveden od glagola *dati* ili *děti*. Jagić je kao polazište prihvatio drugu mogućnost a Fraenkel prvu. U slavenskoj poredbenoj gramatici Miklošič je iznio drukčiju pretpostavku, koju prihvaća najveći broj stručnjaka. Prema toj pretpostavci veznik *da* pronominalnog je podrijetla, tj. u osnovi mu je indoeuropski zamjenični korijen **do-*, najvjerojatnije adverbijalizirani instrumental jednine **dō*. Zbigniew Gołąb misli da je starocrkvenoslavensko *da* homonim i da je u značenju modalne, optativno-subjunktivne čestice postalo od praslavenskog oblika 2. i 3. lica imperativa glagola *dati* (**dadjo*), a u značenju parataktičkog veznika od adverbijaliziranog instrumentala jednine pokazne zamjenice **do-*« (Mihaljević 2004:10).

¹⁰ Ta je hipoteza ovisna o razrješenju pitanja etimologije, tj. moguća je jedino ako je točno da su sva značenja te riječi potekla od jedne riječi. U starohrvatskome jeziku značenja i uporabe parataktičkoga veznika *da* jasno su razgraničena od značenja i uporaba hipotaktičkoga veznika *da*, a jednako je bilo i u crkvenoslavenskim tekstovima.

znika. Upravo je odnos zastupljenosti veznika *da* i inačica veznika *nego* u najstarijem tekstu u odnosu na najmlađi razotkrio dosad neistraženu semantičku promjenu koja se dogodila sa suprotnim veznikom *da* tijekom 16. stoljeća. No, kako su u toj etapi istraživanja u obzir uzeta samo tri teksta, ono odražava korpusnu realnost, a ne mora biti slika i onodobne jezične realnosti. Stoga smo istraživanje upotpunili primjenom kvantitativne metode na korpus starohrvatskih pjesničkih tekstova (taj je korpus objavljen u cijelosti u Kapetanović—Malić—Štrkalj—Despot 2010). Na temelju konkordancije analizirali smo *sve* potvrde suprotnoga veznika *da*, te smo tako popisali i opisali sva njegova značenja. Na tom smo korpusu istražili i pojavnice suprotnih veznika *nego/nere/ner/na* i *ali* te dobili odnose njihovih zastupljenosti u odnosu na veznik *da* u suprotnim strukturama. Jednaku metodu, a radi provjere dobivenih rezultata, primijenili smo i na konkordancije triju lektionara (v. popis izvora).

3. Značenja veznika *da* u koordiniranim suprotnim rečenicama

Česta uporaba pojedinih veznika, srednjovjekovni polisindeton, bila je svojevrsnom srednjovjekovnom književnom modom ili naprosto literarnim i stilskim primitivom, najvjerojatnije pod utjecajem biblijskoga stila. No takvu iznimnu frekventnost u uporabi pojedinih veznika, osobito veznika *i*, nije mogla odrediti samo moda ili slučaj — status najfrekventnijih, a time i onih koji se rabe gotovo isključivo i nauštrb svih ostalih, mogli su steći samo oni najstariji i oni širokoga značenja. Stoga je očekivano da je od suprotnih veznika najčešći veznik *a*.¹¹ No osim veznika *a*, u starohrvatskim tekstovima i suprotni veznik *da* ima i široko značenje i široku uporabu. Taj veznik zapravo sadržava značenja svih ostalih suprotnih veznika (pa čak, iako najrjeđe, i veznika *a*), i zapravo se može rabiti umjesto svakoga od njih. To znači da veznik *da* ima značenja: kontrasta u najširem smislu (kao veznik *a*), dopusnosti (kao veznik *ali*), ali može izražavati i značenjski odnos poznat pod nazivom korektura (usp. Silić—Pranjko-
vić 2005:326), te je tom svojom značenjskom sastavnicom sinoniman suprotnom vezniku *nego* (i njegovim starohrvatskim inačicama *neg*, *nere*, *ner* i *na*).

Klauzama koje čine sindetske suprotne rečenice svojstvena je kakva semantička i/ili strukturna suprotnost (nepodudarnost, različitost), koja je dodatno istaknuta veznim sredstvom sa suprotnim (adverzativnim) značenjem. Kontrast, koji je elementarno svojstvo suprotnih struktura, načelno pretpostavlja samo dva elementa, dvije suprotnosti ili krajnosti, stoga

¹¹ Taj se veznik nalazi u svim slavenskim jezicima (Maretić 1887:132).

su sindetske suprotne rečenice u pravilu binarno koordinirane (za razliku od sastavnih struktura, koje mogu biti i binarno, ali češće su višestruko koordinirane). Drugim riječima, suprotne su rečenice nezavisnosložene rečenice zatvorenoga, a ne otvorenoga ustrojstva (Silić—Pranjковиć 2005:325, usp. i Katičić 1986:166). Taj veznik ima značenje kontrasta u najširem smislu. Povezuje klauze istoga ranga (s obzirom na to da se radi o koordinaciji), ali i paralelnoga sintaktičkoga ustrojstva, stoga se klauzama povezanima tim veznikom u pravilu može zamijeniti redosljed (Silić—Pranjковиć 2005:325).

3.1. Značenje kontrasta (u najširem smislu)

Najrjeđi su u korpusu primjeri u kojima veznika *da* ima značenje kontrasta i zamjenjiv je veznikom *a*:

- Nega meso razdirahu, *da* ne sarce raščinahu. (Plać-Ohv, 92b)
- Nihdar vidih, *da* ni slišah, sina ženska u tih mukah. (Plać-Ohv, 76a)
- Vsakomu svetu po miri dana jest milost, *da* ti si darovana p(re)z mire. (Danu-Korč, 38a)
- Vsakomu svecu po miri dal jest milosti Gospodin, *da* ti si darovana brez mire. (Danu-Ohv, 6c)
- Pokle draže riči nimam, *da* ni s toga vas ne znam, zato sebe vam ostavljam (Muka-Tkon, 123b)
- Vsim je, bratja, n(a)m umriti, *da* ne vimo gdi ćemo priti. (Nu pom-Klim1, 75a)
- Štimal sam ga za človika, *da* vidim ga manenika (Muka-1556, 53b)
- Jere bihote nigda tmine, *da* sada ste svitlost u Gospodinu (Lekc-Bern, 24b)

3.2. Značenje dopusnosti

Veznik *da* često ima značenje dopusnosti i stoga je sinoniman s veznikom *ali* (dakle i zamjenjiv njime već u starohrvatskome jeziku). I kada sadržavaju značenje dopusnosti, takve su rečenice primarno suprotnoga značenja, pa su i rečenice s veznikom *da* u dopusnom suprotnom značenju, odn. veznikom *ali*, suprotne rečenice. Prema gramatici J. Silića i I. Pranjковиća (2006:325) nezavisnosložene suprotne dopusne rečenice s veznikom *ali* i zavisnosložene rečenice s veznici *iako*, *mada*, *premda* imaju isti tip odnosa (logički kontrast, dopusnost), samo se taj odnos u suprotnim rečenicama s veznikom *ali* izražava koordinacijski, a u dopusnim rečenicama subordinacijski.

- O, Dundule, ovo je on koga voļu ti jesi činil vsagda, a moju si zanemar iměl, *da* zato li budeš iměl milost Božju, ke ti nisi dostojan. (Tund-Petr, 303a)

- I muke budeš viděti prevelike, *da* ne budeš ih trpěla. (Tund-Petr, 311b);
- Dostojna bi jih tarpiti, *da* nećeš... (Tund-Lul, 333b)
- Ne plači ni se boj jere ćeš biti izbavljena od ovoga puta, *da* hoćeš inu, vele veću muku viditi i tarpiti. (Tund-Lul, 334a)
- ...muke ke si dosle vidila i tarpila velike su, *da* mnogo veće i gorčije hoćeš viditi i tarpiti. (Tund-Lul, 342b)
- Pristupi i pogledaj, poslušaj i vij, *da* nemoj ulisti k ní[m]... (Tund-Lul, 347b)
- Evo oni čigova si se svita daržao i čigovu si voļu činio, *da* blizu je milost Božja ku nisi dostojan. (Tund-Vart, 46a)
- Ne plači, od ovoga hoćeš biti izbavljen, *da* inu muku hoćeš tarpiti. (Tund-Vart, 47b)
- Uistinu velike su i strašne muke ke si dosle vidio, *da* ništare ni pri onih ke jošće nisi vidio... (Tund-Vart, 51a)
- Vidiše mnoštvo veliko muži i žen, daž i vitar tarpeći, jošće glad i žaju, *da* smrada nijednoga nimahu. (Tund-Vart, 52a)
- Rad bih mnoga vam javiti, *da* nete mi dopustiti. (Nu pom-Klim1, 62a)
- Vi ste čisti, *da* još ne vsi, ki se kriv zna, sta[l]no zgriši. (Muka-1556, 22a)
- ...sinka zvisit hotijaše, *da* načina ne imaše jer visoko on višaše. (Plaç-Ohv, 98a)
- Duša j' dobru li pripravna, *da* plt li ni na to spravna! (Muka-Tkon, 129b)
- I glas negov slišiš, *da* ne znaš odkude pride ali kamo grede. (Lekc-Zad, 51a)
- Čašu moju ujistinu piti budete, *da* siditi o desnu moju i o livu ni moje dati vam (Lekc-Zad, 61b)
- Nebo i zemļa hoće pomańkati, *da* riči moje neće pomańkati. (Lekc-Bern, 2a)

3.3. Značenje korekture

Vežnikom *da* vrlo se često izražava i značenje korekture: u takvim se rečenicama naime u jednoj klauzi tvrdi nešto što se drugom klauzom "ispravlja". Prva je klauza takvih suprotnih struktura uvijek niječna, a druga jasna, i pritom niječna klauza uvijek mora biti na prvome mjestu (Silić—Pranjkoć 2005:326). Npr.

- Ne boj se, ti duše, ne budeš trpěti tēh muk v sem městě, *da* va inom budeš miestě trpěti. (Tund-Petr, 305a)
- Ne ide, *da* nu peļaše ne anjel... (Tund-Petr, 309a)
- Ne umreš va ovih mukah, *da* vsagda živa budeš... (Tund-Petr, 311a)
- Slava tebi, Gospodine, cesaru večnije slave, ki ne hoćeš semrti, *da* hoćeš da

bi se obratio i živěl. (Tund-Petr, 316b)

- Ne tiste mene znati ni se moji sluge zvati, *da* vi vzljubiste veće tamnost nego moju rajsku slatkost (Nu posluš-Klim1, 78b)
- Ni smrt mani sada umriti, *da* smrt mi je to v(i)diti (Plač-Zbdš, 143a)
- Ne plačite svrhu mene, *da* plačite dicu i sami sebe (Plač-Vrb, 13b)
- Ni mi teško sad umriti, *da* teško mi je to viditi (Plač-Klim1, 60b)
- Ne plačite, žene, mene, *da* plačite same sebe (Plač-Ohv, 88a)
- Nis' dostojna oči dvignut, *da* dostojna vavek zginut. (Muka-Tkon, 11a)
- Bdite, bdite i ne spite, *da* Bogu se pomolite! (Muka-Tkon, 129b)
- Ne miluj me, zemļa črna, *da* požri me kot neverna (Muka-Tkon, 142a)
- ...žene galilejske, nada mnom se ne plačite, *da* nad sobom slze lijte (Muka-Tkon, 153a)
- Nis' dostojna oči dvignut, *da* dostojna va vek zginut. (Muka-1556, 11a)
- ...ne htijte me odagnati, *da* milost mi rač'te dati (Muka-1556, 12b)
- Ja te neću služabnicu, *da* oću te družbenicu. (Muka-1556, 14a)
- Grišna karšćena ne umori, *da* svakomu raj otvori! (Marg-Fir, 5b)
- Nisam raba zakupljena, *da* ja jesam prosta žena (Marg-Šib, 4a)
- Ne po delih od pravde ka smo mi učinili, *da* po milosti svojej shraćenih je nas učinil (Lekc-Zad, 2b)
- Ni od pohotinja puti, ni od hotinja muškoga, *da* od Boga rodiše se. (Lekc-Zad, 4a)

4. Suprotni veznik *da* kao korelativ uvjetnodopusnih rečenica

veznik *da*, iako veznik koordiniranih rečeničnih struktura, u dopusno-me se značenju rabi kao korelativ u glavnim klauzama subordiniranih dopusnih struktura s veznikom *ako*. *Uvjetnodopusne* zavisne klauze izriču *uvjet* unatoč kojem se ispunjava radnja izrečena predikatom glavne klauze. Zavisnu klauzu u njima uvodi veznik *ako*, veznik koji primarno i znači uvjetnost. Da je doista u dopusnim rečenicama prisutno suprotno značenje, potvrđuju veznici koordiniranih suprotnih rečenica (osim *da* potvrđen je u *Petrisovu zborniku* i veznik *ali* kao korelativ uvjetnodopusnih rečenica)¹², koji služe u ovome slučaju kao korelativi uvjetnodopusnom vezniku *ako*:

- Ako mnogih platit, *da* veći děl otpušćajet (Tund-Petr, 308b)
- Ako glasom ne tuguju, *da* v tugah se zadržuju (Plač-Zbdš, 139a)
- Ako j' teško smrt podneti, *da* lipo je plk z muk zneti (Muka-Tkon, 40a)

¹² Npr. Ako jest Bog milosrd, ali zato i pravdan jest. (Tund-Petr, 308v).

- Ako j' teško smart podneti, *da* lipo je puk z muk zneti (Muka-1556, 38b)

5. Suprotni veznik *da* kao veznik gradacijskih rečenica korelativnoga tipa

Suprotni veznik *da* potvrđen je u gradacijskim rečenicama korelativnoga tipa s korelativnim veznim sredstvom *ne samo/takmo ... da* ('ne samo ... nego'). Gradacijske su rečenice poseban podtip suprotnih rečenica.¹³

- ...noge i ruke, *ne to samo da* i glavu, tar čin' ča ti drago (Muka-1556, 22a)
- I steći tako, vidi gredući jedno veliko mnoštvo nečistih duhov po taj put *da ne samo da* napuniše kuću gdi biše moje tilo *da* vaskolik grad ne more jih zdaržati (Tund-Lul, 331b)
- *Ne da* bi ih lě *samo* město plno *da* vse ulice i vse strane biše ih plne. (Tund-Petr, 302a)
- I *ne takmo* samo videnje dano bēše im *da* vsako umenje umēhu i vsaki do-bri razum (Tund-Petr, 318b)

5. Veznik *da* kao adverzativni tekstni veznik (kontrajunktor)

*Junkcija*¹⁴ među dijelovima teksta postiže se eksplicitnim sredstvima tekstne veze, koja se u tekstnoj lingvistici nazivaju *junktorima*¹⁵ (u našim priručnicima konektorima, tekstnim veznicima ili rečeničnim prilozima).

Kako su srednjovjekovni zapisivači imali znatno drukčiji odnos prema interpunkcijskim znakovima, iz takvih zapisa nije uvijek moguće jednoznačno rekonstruirati sintaksu teksta, pa je pri transkribiranju teksta nužno unijeti interpunkcijske znakove prema smislu, pravopisnim pravilima, a katkad i samo prema vlastitu jezičnom osjećaju. U proučavanju veznih sredstava u starohrvatskoj jezičnoj baštini (neovisno o tom je li ona rukopisna ili tiskana) moramo imati na umu da je razgraničenje između veznika, intenzifikatora i junktora katkad proizvoljno, ovisno o volji, ukusu, jezičnom osjećaju i znanju priređivača, što osobito vrijedi za koordinirane rečenične strukture.

Kontrajunktor *da* u starohrvatskim tekstovima dijelom se značenjski poklapa s *veznikom da*; on suprotstavlja značenje jednoga tekstnoga odsječka nekom drugom, već prije u tekstu izrečenom — stoga je anaforič-

¹³ Takav stav, neukorijenjen u našoj gramatičkoj tradiciji, iznesen je u raspravi I. Pranjkovića (2001:54–59) i vrlo dobro argumentiran.

¹⁴ Junkcija je jedan od triju načina kojima se postiže unutrašnja (ustrojstvena) kohezija teksta, uz *referiranje* i *leksičko-sintaktičke elemente*. (Beaugrande, Dressler 1981:71).

¹⁵ Postoje četiri tipa junkcije: konjunkcija, disjunkcija, kontrajunkcija i subjunkcija.

noga tipa. Kontrajunktor *da* u potvrđenim je primjerima zamjenjiv kontrajunktorima *a*, *ali* i *no* (kojima je tijekom jezične povijesti postupno i zamijenjen): u značenju kontrasta (sadržaj je rečenice koju uvode suprotan čemu već prije u tekstu izrečenom ili samo drukčiji) kontrajunktorom *a*; u značenju dopusnosti kontrajunktorima *ali* ili *no*. Nije potvrđeno korekturno značenje kontrajunktora *da*, vjerojatno stoga što su korekturne sintaktičke strukture zatvorenijega tipa nego što je to tipično za koordinaciju (u prilog tomu govori i činjenica što se mjesta klauzama u korekturnim strukturama ne mogu zamjenjivati). U AR II, s.v. *da* (D.1. cc)) za adverzativni tekstni veznik *da* kaže se da »stoji među rečenicama i pokazuje da govor, pošto se je dovršio ili prekinuo iza prve prelazio na što drugo ili se nastavljala nekijem novijem načinom ili mu se što dodaje«.

a) Kontrajunktor *da* kao adverzativno vezno sredstvo među dvjema zavisnim strukturama u periodu¹⁶

- Da bi mene smogal človik, ne bih imil rasap tolik, *da* divojka di me dobi, velika mi žalost to bi (Marg-Šib, 1b)
- Satana se naš kralj zvaše, ki v nebeskom raju staše, *da* cić néga oholosti bi izagnan iz radosti (Marg-Zad, 20a)
- Ne daj totu bit nišćeti, *da* ku bude milost htiti, hti' mu milost učiniti (Marg-Zad, 25b)
- Od tužice vsa umiram i savsima ja pogibam, *da* jinako kad ne mogu, neka sinka još pomoļu (Plač-Klim1, 58a)
- Ki su sa svit uživali, ti su v gorke muke pali, *da* ki su se tu plakali, ti su v dobru počivali (Muka-Tkon, 111a)
- Teška mi je muka duše tvoje, sinko moj Isuse, *da* boļe je zda trpiti, gda ne more ino biti (Muka-Tkon, 118b)
- Vas svit će se veseliti a vi ćete v tugi biti, *da* prit oće vaše vrime (Muka-Tkon, 125b)
- Dokle sa mnu poživiše, skrb nijedna ním ne biše, *da* sada t' je preporučam, v ruke tvoje ním izručam (Muka-Tkon, 125b)
- Gda se otcu ti moļaše, vas dvor za te govoraše, *da* ot(a)c tvoj to govori da se nebo ne otvori (Muka-Tkon, 134a)
- Tu reče Pilat: Židovskoga ja nis' roda, *da* plk ki te meni odda, ta se na te kruto tuži (Muka-Tkon, 143a)
- Na nikogar ni se tužil, vsim je dobrovoljno služil, *da* zač mi ga uhitiše? Čim li mi ga potvoriše? (Muka-Tkon, 150b)
- Ni uskarsal, dobro vijte, *da* zato on tako pravi da se Isus po ním slavi

¹⁶ Svi bi se navedeni primjeri mogli transkribirati i kao odijeljene rečenice s točkom prije adverzativnoga kontrajunktora.

(Muka-1556, 6b)

- On običe vse stvoriti ča ga budemo mi prositi, *da* tribi je po n poslati (Muka-1556, 29b)
- Da bi mu te iskusiti i v napasti post[av]iti, *da* ti, Petre, prid v saznanje da ne izgubi (Muka-1556, 34b)
- Budi voľa zato tvoja, jer k tomu je dobro moja, *da* ovo te željno moľu: preporučam t' majku moju (Muka-1556, 38b)

b) Kontrajunktor *da* kao tekstni veznik

- Sarce mene tobom boli. *Da* kada me tako moliš, učinit ću sad zle voľe (Marg-Zad, 27a)
- Gdi se more pov(ě)d(a)ti veće bolezniva mati? *Da* to mi je veće tuga da ti nisam [v] smrti druga... (Ja Mar-Bč5, 27a)
- ...žalosti, tuge tvoje ter bolizni, o Gospoje! *Da* neka si ja potužu, gorkim plačem tvoj plač združu (Plač-Zbdš, 144b)
- Glasom velim vapijaše, za nime se pospišaše. *Da* Židovi nım micahu, na- prid nime tad tiskahu (Plač-Ohv, 81a)
- ...jer te oni ne rodiše ni te, sinče, odgojiše. *Da* meni t' se sarce koľe jer te, sinče, tako vode (Plač-Ohv, 82a)
- ...od sebe ga ne pustiti. *Da* Židove nım tiskoše, a [s] sinkom joj tja idoše (Plač-Ohv, 82b)
- ...da mi sinka ne umoriš. *Da* pokol ga si jur umoril, tužni majci zlo ugodil (Plač-Ohv, 98a)
- ...ter ga vele rasardismo za naše nesmiľenje. *Da* ti, Divo milostiva, moli preslatkoga sina (Danu-Korč, 38a)
- Zato čuj se vsaki togaj žena da mu raspa ne da. *Da* drži se starih s(vě)ta ter ne ľub'te sega svita (Čuj se-Tkon, 71a)
- Ništar nis' kriv, to vi viste. *Da* znam nač gre to činjenje, to j' vse krivo napu- ćenje (Muka-Tkon, 136b)
- ...zač znaš da j' to B(o)g istinni. *Da* k nemu se obratimo i nemu se pomoli- mo (Muka-Tkon, 155b)
- ...te crikve oć knez biti i do smarti v nój živiti. *Da* znaj: nigdar neće bludit (Muka-1556, 23b)
- Gdo mi oće pomoć biti? *Da* gdo bratca uskrisiti? (Muka-1556, 79a)
- ...ne znaju ča oni čine ni da sam tvoj doistine. *Da* ti im se daj spoznati (Muka-1556, 69a)

- ...kako oral izide iz ruk naših vele brzo. *Da* ako li ga li privedeš totu k nam... (Uskrs-Tkon, 6b)
- ...plini nas, koga je privel ta naš nedostojni brat. *Da* veru ti obitam, kako izbudemo ovih nevo!... (Uskrs-Tkon, 7b)
- ...iz neba i pribiva svarhu néga, a ja ne znah néga. *Da* ki posla mene kerstiti vodom, on meni reče (Lekc-Zad, 10a)

6. Sužavanje značenja suprotnoga veznika *da* i tendencija k značenjskoj specijalizaciji suprotnih veznika

Analiza svih potvrđenih primjera suprotnih sindetski koordiniranih rečeničnih struktura u trima poznatim starohrvatskim inačicama Tundalova viđenja uputila je na sintaktičko-semantičku promjenu u uporabi veznika kojima su te rečenice strukturirane. Naime, u inačici Tundalova viđenja iz *Petrisova zbornika* (1468.) otprilike 50% svih suprotnih rečeničnih struktura povezano je veznikom *a*, a otprilike 40% veznikom *da*, kojim se mogu izraziti svi suprotni sintaktički odnosi (kontrast, dopusnost, korektura). U mlađim izvorima (*Vartal* Petra Lucića iz kraja 16. stoljeća i *Lulićev zbornik* oko 1600.) vezniku *da* zamjetno je već sužena uporaba — samo je 20% svih suprotnih struktura povezano tim veznikom — a znatno mu je suženo i značenje. Naime on u tim zbornicima ima gotovo isključivo dopusno značenje (s tek nekoliko potvrda za korekturno), dok se za korekturno značenje već specijalizirao suprotni veznik *nego*, potvrđen u tom značenju i u starijim tekstovima, ali rijetko (v. priloženu tablicu).

U proučenom cijelom pjesničkom starohrvatskom korpusu veznici *nego*, *ner*, *ner* rabili su se gotovo isključivo za izricanje poredbe među riječima ili među surečenicama u poredbenim rečeničnim strukturama. Malobrojni su primjeri za uporabu tih veznika za izricanje suprotnoga značenja korekture.

- Bogu Otcu preslavnomu, ki smart neće od grišnika, *neg* grihom níh daje lika. (Muka-1556, 14a)
- Ni skončanje, majko mila, *neg* spasenje sega svita (Muka-1556, 19a)
- Ne ostav' ga, *neg* š níh pridi, (Muka-1556, 29b)
- ...kada se mene sad ne haje, *neg* protiva meni staje! (Marg-Šib, 4a)
- ...nigdire joj ne bi lika, *nego* tobom, Gospoje (Danu-Korč, 38a)
- Da ne bude umorenje, *nego* moje posvećenje! (Marg-Zad, 23a)
- Plačem ništar ne dobivaš, *ner* ča sebi smrt zadivaš! (Plač-Klim1, 63b)
- Sad u zvona ne zvonite, *ner* u daske škrobočite (Plač-Ohv, 71a)

U *Zadarskom* je *lekcionaru* još izrazitija pretežitost veznika *da* u odnosu na 'konkurentne' suprotne veznike. Veznik *da* u suprotnom je značenju potvrđen 116 puta, i može izražavati sva tri suprotna značenjska tipa. Veznik *nego* upotrijebljen je u korekturnome značenju samo 11 puta, a veznik *ner/ner* potvrđen je desetak puta, i to samo u poredbenom značenju (dakle uopće nije potvrđen kao suprotni veznik).¹⁷

Ispis potvrda za veznik *nego* u korekturnome značenju iz konkordancije *Zadarskoga lekcionara*:

- Ne biše on svitlost, *nego* da svidošтво ukaže od svitlosti. (3b)
- I da nigdore vazme sebi poštenje, *nego* ki je zvan od Boga (7a)
- I videći tada Pilat da ništare ne prudi, *nego* da veće smetna biva, vazamši vode i umi ruke svoje (22a)
- Zapovidi jim od Jeruzalema da ne otidu, *nego* da čekaju obećanje (36b)
- I u mni nima ništare, *nego* da pozna svit jere ljublu Otca. (38a)
- Da vsaki ki veruje u ním ne pogine, *nego* da bude jimiti život vični. (39a)
- Ne posla Bog Sina svoga na svit da sudi svit, *nego* da bude svit spasen po ním. (39a)
- Ovo pleme nepodobe ničimre se ne more izagnati, *nego* molitvom i žežinom. (41a)
- Nitkor ne more ta zlamenja činiti ka ti činiš, *nego* ako bi bil Bog s ním. (51a)
- Da vsaki ki veruje u néga ne pogine, *nego* da jima život vični. (51b)
- Ne pišu to da pogerdim vas, *nego* da sinov mojih svistim u Isukarstu. (70b)

No u latiničnim inačicama Tundalova viđenja s kraja 16. i početka 17. stoljeća veznik *nego/ner/ner/na* vrlo često izriče korekturno značenje. Npr.

- Nigdar ne hodijaše u crikvu, ni reciše molitve, ni se priporučāše Bogu, *nego* govoraše... (Tund-Lul, 330b)
- Priko onoga mosta nitkore ne mogaše projti, *nego* svaki padaše dolika. (Tund-Vart, 47b)
- Ni od ovoga puta rečeno, *nego* od onoga života prišasnoga... (Tund-Lul, 342b)
- ...ni hotio, *nego* je hodio k inim ženam. (Tund-Lul, 346a)
- Ne vijaše kamo gre, *nego* po glasu od anjela. (Tund-Vart, 47b)

¹⁷ Zanimljivo je što u cijelome *Zadarskom lekcionaru* veznik *ner/ner* potvrđen samo u poredbenom značenju (najčešće u sintagmi *prija nere*), a nijedanput u suprotnome. S druge strane, veznik *nego* nekoliko puta potvrđen je u korekturnome značenju, uz uobičajeno poredbeno, što upućuje na značenjsku i funkcionalnu razliku između veznika *nego* i *ner* u tom tekstu. (Npr. *Budući zaručena mati Isusova Marija Osipu, prija nere se skupiše, našasta bi u utrobi jimijući od Duha.*)

- Ne vidi veće anjela, *nego* se najde sam. (Tund-Vart, 48b)
- Neće se pokajati od onih grihova, *nego* opet je gredu činiti. (Tund-Vart, 49a)
- ...nećeš smart grišnika, *nego* hoćeš da se pokaje... (Tund-Vart, 54b)

U objema mlađim inačicama vidljivo je znatno smanjenje frekventnosti veznika *da* u odnosu na najstariju inačicu i znatno povećanje frekventnosti veznika *nego/nere/ner/na* (v. priloženu tablicu).

U Tund-Lul samo je jedna potvrda za korekturno značenje veznika *da*, a u Tund-Vart od ukupno 10 iskaza / suprotnih rečenica s veznikom *da*, u trima iskazima taj veznik ima korekturno značenje:

- ...a moj svit i moja pomoć neće ti nigdar maškati, *da* hoće vazda s tobom biti. (Tund-Lul, 348b)
- ...neću te k paklu dopustiti, *da* hoću ti pokazati... (Tund-Vart, 51a)
- Oni tebe neće viditi, *da* ti hoćeš njih. (Tund-Vart, 51b)
- A moj svit i moja pomoć neće ti nigdar pomaškati, *da* hoće vazda s tobom biti. (Tund-Vart, 56b)

Iz navedenih podataka može se zaključiti da je velik dio "službe" koju je imao veznik *da* izričući i dopusno i korekturno suprotno značenje s vremenom preuzeo suprotni veznik *nego*, koji se specijalizirao za korekturno značenje suprotnosti, čime je vezniku *da* značenje suženo na gotovo isključivo dopusno, a time i uporaba znatno ograničena. Stoga je i očekivano da veznik *da* u inačicama s kraja 16. stoljeća gotovo redovito ima dopusno značenje, a tek iznimno korekturno.

Iz primjera je vidljivo također i da se za izricanje dopusnosti u proučenim starohrvatskim pjesničkim i proznim tekstovima rabi gotovo isključivo veznik *da*. Suprotni veznik *ali* očito se tek tijekom 17. stoljeća specijalizirao za značenje dopusnosti, jer se u starohrvatskim spomenicima rabi iznimno rijetko. Npr. u *Žićima svetih otaca* samo je jedanput potvrđen taj suprotni veznik (Malić 1997:583)¹⁸, a u Marulićevoj Juditi (prema Moguš 2001:10) uopće nije potvrđen kao suprotni, nego samo kao rastavni veznik. U *Ranjininu lekcionaru* također nije potvrđen taj veznik u suprotnom, nego samo u rastavnome značenju, a i u ostatku korpusa vrlo je rijedak:

- ...tečemo strile berže v si starosti i mali moći, *ali* smrti ni uteći. (Čuj se-Tkon, 71a)
- Bila bi se rada sopet v tělo povratiti, *ali* nikakore ne moraše vniti. (Tundal-Petr, 302a)
- Ti po pravdě trpěla jesi ča si koli muke iměla, *ali* tada Bogu zahvališ kada

¹⁸ Treba imati na umu da veznik *ali* ima i drugo, rastavno značenje u starohrvatskome jeziku ('ili'), a u tome je značenju mnogo obilnije potvrđen.

uzriš muke ot kih budeš izbavljena. (Tund-Petr, 308b)

- I bila bi se neboga otuda povratila opet, *ali* ne moraš nijedne noge dvi-
gnuti od zemlje. (Tund-Petr, 311a)
- To jest isto, *ali* to jest skozi to ča nete svojim rabotnikom i onim ki su ním
poddani služiti... (Tund-Petr, 313a)
- I veliko smućenje glada i žeje i zime i slnačno gorenje trpěhu tu, *ali* daj svě-
tlost iměhu... (Tund-Petr, 313b)

Kao primjer navodimo rezultate analize zastupljenosti pojedinih veznika koordiniranih suprotnih rečenica u inačicama *Tundalova viđenja* iz jednoglagoljčnoga i dvaju latiničnih izvora:

<i>izvor</i> <i>veznik</i>	<i>Petrisov zbornik (1468.)</i>	<i>Vartal (konac 16. st) i Lulićev zbornik (oko 1600.)</i>
<i>A</i>	52%	49%
<i>DA</i>	41% (kontrast, dopusnost, korektura)	24% (dopusnost, rijetko korektura)
<i>NEGO/NERE/NER/ NA</i>	5%	22%
<i>ALI, MA</i> ¹⁹	2%	5%

7. Zaključak

Srednjovjekovni polisindeton — srednjovjekovna “književna moda” repetitivne uporabe pojedinih veznika — neosporna je i vrlo uočljiva jezično-stilska karakteristika tekstova europskoga srednjovjekovlja. Neosporno je i da je u određenom trenutku jezične povijesti (na razmeđu srednjega i novoga vijeka) ta “moda” zamijenjena “modom” izbjegavanja ponavljanja istih veznih sredstava (i jezičnih uopće). Otprilike u isto vrijeme dogodile su se i promjene u značenju te načinu i frekventnosti uporabe pojedinih veznika, i to u smjeru njihove značenjske specijalizacije.

U ovome smo radu analizom značenja i uporaba suprotnoga veznika *da* u starohrvatskim tekstovima rekonstruirali njegov razvoj od iznimno širo-

¹⁹ U *Vartal* je jedna potvrda za veznik *ma* kao suprotni veznik, koji je po značenju i uporabi blizak vezniku *da* s dopusnim značenjem: *Imaj ufanje jere ćeš tarpiti muke, ma ne one ke bi dostojan tarpiti.* (Tund-Vart, 46v). Suprotni je veznik *ma* talijanskoga porijekla, a prema potvdama u AR, s.v. *ma*, i potvdama u našem korpusu, mnogo je češći bio u dubrovačkim nego u staročakavskim tekstovima.

koga značenja i znatne frekventnosti u srednjovjekovlju ka semantičkomu sužavanju i znatnu reduciranju uporabe.

Analizom značenja i sintaktičke uporabe suprotnoga veznika *da*, ali i 'konkurentnih' veznika *a*, *nego/nere/ner* i *ali* rekonstruiran je proces sužavanja značenja suprotnoga veznika *da*: prvotno je, u starijim tekstovima, njime izrican i kontrast, i dopusno i korekturno suprotno značenje. Značenje kontrasta veznik je *da* već u starohrvatsko doba rijetko izražavao. U tekstovima se može posvjedočiti kako je s vremenom korekturno značenje preuzimao suprotni veznik *nego*, koji je specijaliziran za to značenje, čime je vezniku *da* "preostalo" dopusno značenje. U sljedećoj je fazi, i dopusno značenje počeo preuzimati specijalizirani suprotni veznik *ali*, te je u tom zanimljivoj povijesnoj mijeni značenja i uporaba veznik *da* postao nepotreban — nije mogao biti lišen značenja, ali mu je značenje postalo podatkom koji suvremeni govornik mora potražiti u povijesnom rječniku. Na koncu je, dakle, bio lišen uporabe, i to, čini se, upravo stoga što je bio značenjski najširi suprotni veznik. Mogao je stajati namjesto svakoga drugoga suprotnoga veznika, od kojih su svi bili već u starohrvatsko doba specijalizirani samo za jednu od njegovih značenjskih sastavnica (*a* za kontrast, *nego* za korekturu, *ali* za dopusnost). U svim svojim značenjskim sastavnicama suprotni je veznik *da* bio zamjenjiv — i nije opstao.

5. Kratice i popis citiranih izvora

- Bratja-Klim1 *Bratja, brata sprovodimo*, Klimantovićev zbornik I, 1501. — 1512. (Franjevački samostan na Ksaveru u Zagrebu, fol. 71a—71b);
- Cant-Mađ *Cantilena pro sabatho (Jegda čusmo željne glasi)*, Mađarski latinični zbornik 540/1, 14. st. (Mađarska nacionalna knjižnica, sign. Cod. Lat. 540/I, fol. 91b);
- Cant-Petris *Cantilena pro sabatho (Jegda čusmo željne glasi)*, Petrisov zbornik, 1468. (NSK, Zagreb, sign. R 4001, fol. 228b—229b);
- Čuj se-Tkon *Čuj se vsaki moćno žene (Ženska ljubav)*, Tkonski zbornik, 16. st. (Arhiv HAZU, Zagreb, sign. IV a 120, fol. 68b—71a);
- Danu-Korč *Danu se vsi ponizimo*, Korčulanski latinični zbornik, 15. st. (Austrijska nacionalna knjižnica, Beč, sign. 1354, 38a);

- Danu-Ohv *Danu se vsi ponizimo*, Osorsko-hvarska pjesmarica, oko 1530. (Arhiv HAZU, Zagreb, sign. I a 62, fol. 9a–9d);
- Ja Mar-Bč5 *Ja, Marija, glasom zovu*, Berčićeva zbirka br. 5, kraj 15. st. (Ruska nacionalna knjižnica, Petrograd, sign. Bč5, 26a–27a);
- Jur-Par *Pisan svetogo Jurja*, Pariška pjesmarica, 1380. (Pariška nacionalna knjižnica, Pariz, sign. Code slave 11, fol. 193b–194b);
- Lekc-Zad *Zadarski lekcionar*, 15. st. (Austrijska nacionalna knjižnica, Beč, sign. Suppl. 3422);
- Lekc-Bern *Lekcionar Bernardina Splitsanina*, 1495. (Pretisak: Bratulić, Josip. 1991. *Lekcionar Bernardina Splitsanina. 1495.*, Split : Književni krug);
- Lekc-Ranj *Ranjinin lekcionar*, 1508. (Arhiv HAZU, sign. 653);
- Marg-Fir *Muka svete Margarite*, Firentinski zbornik, 15./16. st. (Knjižnica Mediceo-Laurenziana, Firenca, sign. Ashb(urnham). 1582, 1a–6b);
- Marg-Šib *Muka svete Margarite*, Pjesmarica Miše Vrančića, 16. st. (Arhiv HAZU, sign. XV/44-8, 13b–25b);
- Mišť *Mišťerij vele lip i slavan od Isusa*, Zbornik prikazanja, 1556. (Arhiv HAZU, Zagreb, sign. IV a 47, fol. 82a–95b);
- Mih-Par *Mihaile preblaženi*, Pariška pjesmarica, 1380. (Pariška nacionalna knjižnica, Pariz, sign. Code slave 11, fol. 198b–199a);
- Muka-Tkon *Muka Spasitelja našega*, Tkonski zbornik, 16. st. (Arhiv HAZU, Zagreb, sign. IV a 120, fol. 109a–161b);
- Muka-1556 *Muka Spasitelja našega*, Zbornik prikazanja, 1556. (Arhiv HAZU, Zagreb, sign. IV a 47, fol. 3a–82a);
- Nu pom-Klim1 *Nu pomisli, o človiče*, Klimantovićev zbornik I., 1501.–1512. (Franjevački samostan na Ksaveru u Zagrebu, fol. 73b–75a);
- Nu pom-Klim2 *Nu pomisli, o človiče*, Klimantovićev zbornik II., 1514. (Ruska nacionalna knjižnica, sign. Bč1, fol. 62a–62b);
- Nu posluš-Klim1 *Nu poslušaj, Božji puče*, Klimantovićev zbornik I., 1501.–1512. (Franjevački samostan na Ksaveru u Zagrebu, fol. 77a–79a);

- Pisan-Par *Pisan ot muki Hrstovi (Nu mislimo ob tom danas)*, Pariška pjesmarica, 1380. (Pariška nacionalna knjižnica, Pariz, sign. Code slave 11, fol. 194b–195b);
- Plač-Klim1 *Marijin Plač*, Klimantovićev zbornik I., 1501.–1512. (Franjevački samostan na Ksaveru u Zagrebu, fol. 44a–70b);
- Plač-Klim2 *Marijin Plač*, Klimantovićev zbornik II., 1514. (Ruska nacionalna knjižnica, sign. Bč 1, fol. 48b–59b);
- Plač-Ohv *Marijin plač*, Osorsko-hvarska pjesmarica, oko 1530. (Arhiv HAZU, Zagreb, sign. I a 62, fol. 70a–100a);
- Plač-Pic *Marijin plač*, Picićeva pjesmarica, 1471. (Bodleian Library, Oxford, sign. MS Canon. Ital. 193, fol. 42a–66b);
- Plač-Vrb *Marijin plač*, Rukopis Vrbničkoga plača, 15. / 16. st. (Arhiv HAZU, Zagreb, sign. VII 160, fol. 1a–17b);
- Plač-Zbdš *Marijin plač*, Zbornik duhovnoga štiva, 15. st. (Arhiv HAZU, Zagreb, sign. IV a 92, fol. 134a–148a);
- Plači-Pic *Plači srcem i očima (Pisan na spomenutje smrti)*, Picićeva pjesmarica, 1471. (Bodleian Library, Oxford, sign. MS Canon. Ital. 193, fol. 100a–101a);
- Plači-Zbdš *Plači srcem i očima (Pisan na spomenutje smrti)*, Zbornik duhovnoga štiva, 15. st. (Arhiv HAZU, Zagreb, sign. IV a 92, fol. 133a–133b);
- Prob-Libro *Probudi se jure, duše*, Libro od mnogijeh razloga, 1520. (Arhiv HAZU, Zagreb, sign. IV a 24, fol. 149a–151b);
- Proslav-Par *Proslavimo Otca Boga*, Pariška pjesmarica, 1380. (Pariška nacionalna knjižnica, Pariz, sign. Code slave 11, fol. 195a–196a);
- Sudac-Bern *Sudac gnivan hoće priti*, Lekcionar Bernardina Splicićanina, 1495. (tiskano u Veneciji, fol. 194v);
- Sudac-Klim1 *Sudac gnivan hoće priti*, Klimantovićev zbornik I, 1501.–1512. (Franjevački samostan na Ksaveru u Zagrebu; fol. 44a–70b);
- Sudac-Pic *Sudac gnivan hoće priti*, Picićeva pjesmarica, 1471. (Bodleian Library, Oxford, sign. MS Canon. Ital. 193, fol. 101a–102a);

Svit-Par	<i>Svit se konča</i> , Pariška pjesmarica, 1380. (Pariška nacionalna knjižnica, Pariz, sign. Code slave 11, fol. 198a–198b);
Šib	<i>Šibenska molitva</i> , Šibenski franjevački latinski zbornik br. 11, 14. /15. st. (Samostan sv. Frane, Šibenik, fol. 127a–127b);
Tu mis-Klim1	<i>Tu mislimo, bratja, ča smo</i> , Klimantovićev zbornik I, 1501.–1512. (Franjevački samostan na Ksaveru, Zagreb, fol. 71a–71b);
Tu mis-Par	<i>Tu mislimo, bratja, ča smo</i> , Pariška pjesmarica, 1380. (Pariška nacionalna knjižnica, Pariz, sign. Code slave 11, fol. 196b–197a);
Tu mis-Zbdš	<i>Tu mislimo, bratja, ča smo</i> , Zbornik duhovnoga štiva, XV. st. (Arhiv HAZU, Zagreb, sign. IV a 92, fol. 131a);
Tund-Petr	<i>Govorenje pravo i čisto od dobroga viteza Dundula</i> , Petrisov zbornik, 1468. (Arhiv NSK, sign. R 4001, fol. 300r–319r);
Tund-Vart	<i>Vidinja Tondalova</i> , Vartal, kraj 16. st. (Arhiv HAZU, sign. IV a 31, fol. 46r–57r);
Tund-Lul	<i>Tundalovo viđenje</i> , Lulićev zbornik, oko 1600. (Arhiv HAZU, sign. I b 83, fol. 330r–348v);
Vitl-Par	<i>Bog se rodi v Vitliomi</i> , Pariška pjesmarica, 1380. (Pariška nacionalna knjižnica, Pariz, sign. Code slave 11, fol. 196a–196b);
Vitl-Zbdš	<i>Bog se rodi v Vitliomi</i> , Zbornik duhovnoga štiva, 15. st. (Arhiv HAZU, Zagreb, sign. IV a 92, fol. 148b/149a).

Literatura

- Beaugrande, Robert Alain, Wolfgang Ulrich Dressler. 1981. *Introduction to text linguistics*. London : Longman.
- Brabec, Ivan, Mate Hraste, Sreten Živković. 1970. *Gramatika hrvatskosrpskog jezika*. Zagreb : Školska knjiga.
- Denison, David. 2004. *English Historical Syntax : Verbal Constructions*. London – New York : Longman.
- Dressler, Wolfgang Ulrich. 1973. *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen : Niemeyer.

- Grickat, Irena. 1975. *Studije iz istorije srpskohrvatskog jezika*. Beograd : Narodna biblioteka SR Srbije.
- Ivšić, Stjepan. 1948. Tundalovo viđenje iz Lulićeva zbornika. *Starine* 41, 119–157.
- Ivšić, Stjepan. 1970. *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb : Školska knjiga.
- Jagić, Vatroslav. 1871. *Das Leben der Wurzel "dę" in den slavischen Sprachen*. Wien : Commissionsverlag von Carl Gerold's Sohn.
- Jagić, Vatroslav. 1914. O Viđenju Tundalovom. *Archiv für slavische Filologie* 35, 507–513.
- Kapetanović, Amir, Dragica Malić, Kristina Štrkalj Despot. 2010. *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo : Pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku*. Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Katičić, Radoslav. 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb : JAZU.
- Kolumbić, Nikica. 1990. Petar Lucić: Vartal. Split: Književni krug.
- Malić, Dragica. 1997. *Žića svetih otaca – Hrvatska srednjovjekovna proza*. Zagreb : Matica hrvatska.
- Malić, Dragica. 2004. Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća), uvodne tekstove napisale Dragica Malić i Dunja Fališevac. *Stari pisci hrvatski* 43. Zagreb : HAZU.
- Maretić, Tomo. 1887. Veznici u slovenskijem jezicima. *Rad JAZU* 86, 76–150 (III. Veznik *da*, 133–150).
- Maretić, Tomo. 1963³. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb.
- Mihaljević, Milan. 2004. Veznik "da" u hrvatskoglagoljskim tekstovima. *Slavia meridionalis* 4, 9–34.
- Mihaljević, Milan. 1997. Jestno-niječna pitanja u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku. *Suovremena lingvistika* 43–44, 191–209.
- Miklosich, Franz. 1862–65. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae : Guillelmus Braumueller.
- Miklosich, Franz. 1875. *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, IV. Syntax*. Wien (pretpisak 1926. Heidelberg : Carl Winters Universitätsbuchhandlung).
- Moguš, Milan. 2001. *Rječnik Marulićeve »Judite«*. Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Mrazović, Pavica, Zora Vukadinović. 1990. *Gramatika srpskohrvatskoga jezika za strance*. Novi Sad : Dobra vest.
- Musić, August. 1900. Rečenice s konjunkcijom "da" u hrvatskom jeziku. *Rad JAZU* 142, 1–125.
- Panzer, Baldur. 1995. *Die slavischen sprachen in Gegenwart und Geschichte, Sprachstrukturen und Verwandtschaft*. Frankfurt am Main : P. Lang.

- Pranjeković, Ivo. 2001. *Druga hrvatska skladnja. Sintaktičke rasprave*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.
- Pranjeković, Ivo. 2008. Vezničko i nevezničko *da* u hrvatskome jeziku. *Riječki filološki dani* 7, 505–515.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio II: četa — đavli. 1884–1886. Zagreb : JAZU.
- Silić, Josip, Ivo Pranjeković. 2006. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb : Školska knjiga.
- Skok, Petar. 1971.—1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb : JAZU.
- Степенко, А. Н. 1972. *Исторический синтаксис русского языка*. Москва : Издательство Высшая школа.
- Štefanić, Vjekoslav. 1960. *Glagoljski rukopisi otoka Krka (Djela JAZU 51)*.
- Štrkalj Despot, Kristina. 2007a. *Sintaksa složene rečenice u srednjovjekovnim hrvatskim verzijama legende o vitezu Tundalu*. Doktorska disertacija u rukopisu. Zagreb.
- Štrkalj Despot, Kristina. 2007b. Sintaktička funkcija participa u hrvatskom jeziku 15./16. stoljeća. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33, 413–429.
- Večerka, Radoslav. 1996. *Altkirchenslavische Syntax III. (Die Satztypen: Der einfache Satz)*. Freiburg i. Br. : Weiher Verlag.

Meaning and Usage of the Contrastive Conjunction *da* in the Old Croatian Language

Abstract

Medieval polysyndethon – the exceptionally frequent usage and broad meaning of certain conjunctions (predominantly of the conjunction *and*) – is a dominant linguistic and stylistic characteristic of the oldest Croatian texts (and the oldest texts in other Indo-European languages as well). This characteristic has been slowly abandoned throughout the history of the Croatian language. The development from the exceptionally frequent usage and broad contrastive meaning of the Old Croatian conjunction *da* to its semantic specialization will be outlined in this paper. The conjunction *da* occurs quite frequently in the oldest Old Croatian records (e. g. in the Glagolitic *Petris' Codex* from 1468.) due to its rather vague contrastive meaning; it had both a concessive meaning (synonymous with the specialized concessive contrastive conjunction *ali*) and a corrective meaning (synonymous with the specialized corrective contrastive conjunctions *ner*, *ner* and *na*) and was widely used instead of those conjunctions. However, codices from the beginning of the 17th century (e. g. *Lulić's Codex*), show that the meaning of the conjunction *da* had already been significantly narrowed by that time and had become specialized for concessive meaning only, while the conjunction *nego* (and its synonyms) was being used exclusively to denote the corrective meaning.

Ključne riječi: suprotni veznik *da*, starohrvatski jezik

Key word: the contrastive conjunction *da*, the old Croatian language